

CSETRI LAJOS

Reflexiók irodalmunk fejlődéstörténetéről

Aki először olvassa, nem tud szabadulni a lenyűgözöttség érzésétől. Mindannyian, akik az irodalomtörténész „szakmában” tevékenykedünk, ismertük e nagy koncepció „melléktermékeit”, az évtizedek során megjelent Horváth János-tanulmányokat irodalmunk legtöbb klasszikusáról vagy jelentős alakjáról, sőt ismerhettük a fejlődéstörténet, tehát a *fő vonalak* megrajzolása után a magyar irodalom történetének részletes és teljességre törő ábrázolását a kezdetektől a reformáció évszázadáig életműve három kötetében. Izgalmas feladat volna egyszer annak a megvizsgálása is, hogy az ebben a műben kirajzolódó előzetes koncepció és a részletesen kidolgozott korszakletek és életműportrék mindig teljesen egybeesnek-e, vagy a részletesebb ábrázolásokban vannak-e olyan mozzanatok, melyek az előzetes és itt előttünk kibontakozó koncepcióval legalább részben inkongruensek. De az, ami a ma irodalomtörténész nemzedékeihez tartozó embert leginkább lenyűgözi, a teljes magyar irodalomtörténeti anyag átlátása s egyetlen, rendkívül egységes fejlődésképbe való sűrítése. Igaz, hogy ennek a grandiózus átfogásnak is van hiánya: Horváth János fejlődésképéből, klasszikus *irodalomtörténész*hez méltóan, saját korának irodalma marad ki, mely pedig a magyar irodalom egyik virágkora volt, s melynek tanulságai nélkül az előző évszázadok fejlődésének menetét sem lehetett már igazán *korszzerűen* ábrázolni. Ez azért is figyelmet érdemel, mert működése évtizedeiben sem volt ritka az olyan vezető irodalomtörténész, aki saját kora, sőt saját tanítványai irodalmi tevékenységét befolyásolni és elősegíteni igyekezett (pl. Négyesy László, Sík Sándor stb.). Horváth János viszont fejlődésképe egységességét azon az áron fizette meg, hogy az általa magyar nemzeti klasszicizmusnak nevezett XIX. századközépi irodalmi virágkorhoz, mint meg nem haladható csúcsponthoz viszonyította irodalomtörténetünk egész addigi mozgását, s legjelentősebb korszakait is csupán e beteljesedés irodalomtörténeti, pontosabban fejlődéstörténeti előzményeinek tekintette.

Ráadásul e virágkort is egy, az irodalmi Deák-párt elméletírói és legnagyobb írói (Kemény, Arany, Gyulai, Salamon) által kidolgozott nemzetkarakterológiai eszmény alapján ítélte meg, melyből óhatatlanul kimaradt az e jellemképpel legkevésbé összeegyeztethető számos elem még a nemzeti klasszicizmust megteremtő legnagyobb életművéből is, például Petőfiéből a Felhők-korszak vadromantikus művészte vagy Az apostol forradalmi romantikája, Arany 48—49-es lírája pedig a Petőfi-hatás számlájára íródik.

Lehetne emlegetni még további olyan jegyeket, melyek a mai magyar irodalomtörténetírás szemléletmódjától idegenek. Bár azt nem merném állítani, hogy a magyar irodalomfejlődés nemzeti specifikumának megragadására törő, nemzeti szempontból is önelvű koncepciója irodalomtörténetírásunk teljes mezőnyében elutasításra talál. Mégis, azt hiszem, nemcsak a komparatistikai szempontot érvényesítőknél, de nemzeti irodalmunk történetével foglalkozóknál is ma már általánosabban

Horváth János: A magyar irodalom fejlődéstörténete. (Akadémiai, 1976.)

elfogadott az a módszer, amely inkább Riedl Frigyes nyomdokain haladva az európai irodalmi fejlődés irányzati kategóriáihoz viszonyítja irodalmunk fejlődési szakaszait. Ezeknek a szempontoknak a felvetése azonban már részben igazságtalanságot is rejt magában. Igazságtalanságot kettős értelemben: egyrészt nem érinti nemzeti fejlődés-konceptiójának közvetlen történeti kontextusát, vagyis azt a körülményt, hogy Horváth János a nemzeti elvet kétfrontos harcban bontakoztatta ki, részben azokkal a tendenciákkal szemben, melyek irodalmunk fejlődését kizárólag a nálunk fejlettebb nemzetek irodalomtörténetéhez viszonyítva akarták lemérni és értékelni, de részben — s jóval nagyobb nyomatékkel — azok ellen, akik a Tanácsköztársaság leverése után a keresztény nemzeti gondolat jegyében valóságos pogromhangulatot alakítottak ki az irodalomtörténetírásban is, s mindent egy túlzó nacionalista hangulat mércéjén akartak újra értékelni. Az olyan gesztusok, mint az 1919 után üldözött Simai Ödön egy cikkére való igen pozitív hangnemű hivatkozás, mutatják, hogy Horváth János jóértelmű konzervatívizmusa mennyire nem hagyta befolyásoltni magát a kurzus „aktuális” követelményei által. E koncepció értékelésénél tehát nem szabad teljesen történetietlenül eljárni s tekintetbe nem venni bontakozásának, a 20-as éveknek szellemi légkörét, amelyhez viszonyítottan még olyan elemei is pozitívabb megvilágítást nyerhetnek, melyeket mai szemszögből már nem osztunk.

Másrésről viszont ez a hangsúlyozott nemzeti önelvűség elfelejtetheti, hogy Horváth János mily mértékben vette tudomásul a historizmus és pozitívizmus időszakában kialakult összehasonlító irodalomtörténeti eredményeket, s hogy alakkategóriáit mily nagy mértékben közvetlenül le lehet fordítani az irányzattörténeti alapon felfogott irodalomtörténetírás nyelvezetére. Természetesen oly módon, hogy e lefordítás után is lesz rajta vitatnivaló, most már abból adódóan, hogy az eltelt fél évszázad alatt az irányzatokat is megtanultuk másképpen értelmezni, mint ahogy a Horváth Jánosra legerősebben ható brunetiére-i biologisztikus pozitívizmus és a 20-as évek elején főleg Wölfflin művészetelméleti formalizmusa hatása alatt gondolkodó német szellemtörténeti irányzat-, sőt korstilusfelfogás használta őket. De, mint utalni fogok rá, Horváth János koncepciójának az az egyik legfontosabb, máig kisugárzó tanulsága, hogy az irodalomtörténetet mereven korstilusok egymásutánjában felfogó nézetekkel szemben jóval elasztikusabb, a jelenségek egymásutániságát a jelenségek egymásmellettségében is felfogni képes dialektikus kategóriarendszert dolgozott ki.

Ha az eddigiekben főleg azt hangsúlyoztam, magyar irodalmi fejlődéstörténetében mi zavarja a mai olvasó önkéntelen elragadtatottságát, most hadd utaljak azokra a sajátosságaira, melyek ezt az érzést ma is, teljes joggal kiválthatják, irodalomtörténeti műnél szokatlanul, mert ebben a műfajban ritkán éri meg az ember egy mű fél évszázados érvényességét. Mindenekelőtt a folyamat egységbenlátása és egységes kidolgozása, mely erősen szakosodott korunkban ma már szinte elképzelhetetlen. Ennek természetesen egyik alapfeltétele volt az, hogy a pozitívizmus nemzedékeivel szemben Horváth János nem volt filológus a szó szűkebb értelmében, nem levéltári kutatásokkal, kritikai kiadások előállításával foglalkozott, hanem a mások által elvégzett aprómunka eredményeit szuverénül hasznosítva, mindig a teljes magyar irodalomtörténeti folyamat elméleti képét alakította magában. Ennyiben a hagyományos tudománytörténeti gondolkodás számára ő lenne a par excellence szellemtörténész, ha igaz volna az a kép, mely szerint a pozitívizmus nem törekedett összefüggések teremtésére, folyamatok ábrázolására. Újabbán viszont egyre inkább átalakul a pozitívizmus tudománytörténeti képe is, s ezért, a korai szellemtörténet minden kimutatható hatása ellenére is egyre kevésbé írhatjuk az ő életművét kizárólagosan a szellemtörténet számlájára.

Az egységes koncepció előnyeit, még ha néhol látható erőszakot is követ el egyes jelenségeken, némi nosztalgiával szemlélheti az ember, mert a nagy összefoglaló művek általában kollektív alkotások szoktak lenni; így volt ez már a nagy Beöthynél is, melynek egyes tanulmányai ma is tanulsággal olvashatók, s így van ez még a marxista világnézet egységesítő hatását magán viselő akadémiai irodalomtörténetünkénél is, melyben szinte kötetenként változó a rendszerezés szempontja, s gyakran

egy-egy kötetben belül is ütköznek a különféle koncepciók. Hozzá hasonló teljesség-igényt csak Toldy irodalomtörténetírásában láthatunk, amely azonban jóval kisebb anyaggal dolgozott még. Ha valaki Horváth János évtizedeiben, a pozitívizmus idején felhalmozódott óriási anyag mellett még összefoglalással próbálkozott, az szükségszerűen esszéisztikus önkényességbe és szellemtörténeti ízű összefüggések konstruált teremtésébe torkolt, mint a rendkívüli műveltségű és tehetségű Szerb Antal is. Hogy tehát manapság valakinek az egész magyar irodalomtörténet folyamatáról ennyire egységes s egyben megalapozott képe legyen, mint neki volt, az már szinte lehetetlen.

További ok a nosztalgiára az, hogy e fél évszázadon át kéziratban lappangó mű egyetemi előadás volt. Aki ismeri a mai egyetemi rendszert, ahol az irodalomtörténet folyamata egyes tanszékek hitbizományaként időbelileg szűk parcellákra tagolódik, s az előadások mostoha óraszámra, a szemináriumokra koncentrálnak, mellett még e szűkebb területeken belül is lehetetlenné teszi az összefüggő folyamat érzékeltetését, az tudja, hogy ilyenfajta áttekintésre a mai universitas keretei egyszerűen nem adnak lehetőséget. Természetesen ez *akkor* sem volt magától értetődő. Ahhoz, hogy akár sok szemeszteren keresztül is, de át lehessen tekinteni az egész folyamatot, ahhoz Horváth János képességére, átfogó tárgyismeretére is szükség volt, de arra az érzékletes, mégis szinte minden fölöslegest kiiktató, bámulatra méltóan tömörítő stílusra is, mely a németes szellemtörténet gyakran ijesztően homályos stilisztikájával szemben a magyar tudományos nyelvben irigylésre méltó módon érvényesítette a franciás clarté szellemét. A tanítványainak emlékezéseiben felmerülő zsúfolt előadástermek „titka” ezekben az előadói erényekben van keresendő, melyek egyúttal — minden látványosságkeresés és hatásvadászat nélkül — a tudományos és nevelői példa kisugárzásával, személyisége varázsával is normát teremtettek, s melynek jó értelemben vett hatását, annyi kataklizma után, óhatatlanul észrevenni volt tanítványai némelyikén. Természetes, hogy az ő nevelői egyénisége kisugárzásának legfőbb fórumai nem ezek az előadások voltak: Eötvös-kollégiumbeli tevékenysége talán még inkább elindító hatású volt; mégis hadd szöjlon nosztalgikus dicséretem most annak a fórumnak, melynek létét ez a könyv bizonyítja, melynek lehetőségét azonban az újabb egyetemi reformok s a tudomány szükségszerű specializálódása — úgy tűnik — egyszer s mindenkorra megszüntették.

S végül hadd beszéljek arról az élményről, amelyet az egykori előadások olyan részeinek a végigolvasása jelentett, mely részek külön tanulmány formájában nem jelentek meg. Ez a reveláció ugyan előkészítődött néhány részletének korábbi publikálásával (a debreceni egyetem *Studia Litteraria*-jában, az 1969-es *ItK*-ban), így együtt mégis jobban árulkodik arról, egykori előadásainak még nem publikált eredményei is mily mértékig felszívódtak a magyar irodalomtörténeti köztudatba. Az egykori hallgatók, sokszor már nem is emlékezve gondolataik forrására, óhatatlanul visszaemlékeztek rá, amikor olyan jelentős gondolatokat megfogalmaztak és leírtak, melyeknek egyik lehetséges forrására csak most döbben rá az a fiatalabb olvasó, aki koránál fogva már nem lehetett Horváth János tanítványa. Bontakozó újszellemű irodalomtörténetírásunknak volt egy polemikus periódusa, melyben többnyire jogsultán, néha a szövegösszefüggésből kiragadás dogmatikus módszere miatt kevésbé megalapozottan és meggyőzően, elsősorban azt hangsúlyozták, ami az irodalomtörténeti hagyományhoz viszonyítottan új volt koncepciónkban. De aki annak a kornak levegőjét ismeri, nem csodálja, ha annak, ami tudományos megbízhatósága miatt az új koncepcióban is a folytonosságot képviselte, a forrását nem különösebben hangsúlyozták azok, akik ez új koncepciókat, általában magas színvonalon és megbízhatóan, kidolgozták. Az eddig nem publikált részletek olvasása bizonyíthatja, hogy Horváth Jánosnak a társadalmi és eszmetörténeti, de a speciálisan művészi-formai kérdések iránti érzékenysége is mily nagy mértékben hozzájárulhatott — még ha koncepciója néhány alapkérdését joggal is vitatja — marxista irodalomtörténetírásunk megújulásához.

A folyamat egységbenlátásának velejárója az, hogy legmagasabbnak tartott szintjét célnak tekintjük, és valamennyi előzményt elsősorban hozzá vezető útként értel-

mezzünk; vagyis adott esetben a korábbi magyar irodalom nagy alakjait és jelenségeit elsősorban abból a szempontból vizsgáljuk, amely szempont a koncepciónak rendeli alá. Ez nem csoda, hanem a hermeneutikai vizsgálódás törvényszerűsége. Prekonceptióval minden tudományos megközelítés rendelkezik, a kérdés csupán az, hogy a részletekbe menő vizsgálat során az előzetes koncepció igazságértéke, vagyis az objektív folyamatot tükröző-jellemző volta mennyire bizonyítható. Tehát ha egyáltalában vannak összefüggő irodalomtörténeti folyamatok, mely módszer a legalkalmasabb törvényszerűségeket feltérképezésére. Az azonban a historizmus első diadalai óta közhely, hogy minden kort saját összefüggéseiben kell vizsgálni és megérteni, nem későbbi korok szempontjának ráerőltetésével. A másik igazság azonban századunk felismerése: teljesen a történetiség abszolút relativizmusába nem lehet mindent feloldani; ahhoz, hogy értékelhessünk, olyan kategóriákra is szükségünk van, melyeknek érvényessége nem korlátozódik szűk időhatárok közé. Azok a marxista irodalomtörténészek, akik azt vetették elsősorban Horváth János szemére, hogy az egész folyamatot egy vonatkoztatási ponthoz méri, rendszerének értékelő momentumát abszolutizálták s nem tulajdonítottak kellő figyelmet annak a jelenségnek, hogy ebben a rendszerben, természetesen az 1920-as évekig összegyűlt ismeretanyag alapján, a korábbi korszakok szemlélete, bármennyire is fejlődéstörténeti előzményként tárgyaltnak, a historizmus szellemének megfelelően, saját koruk törekvéseinek összefüggésében is kibontakozik. Hogy mennyire nem azonosítható az ő vonatkoztatási pontja egy, a történelmi folyamaton kívüli, örök érvényű kategóriával, például az esztétikai érték megnevezésére szolgáló örök realizmusfogalommal, vagy akár csak a XX. századi irodalomelméleti iskolák műhelyeiben kikristályosodott irodalomfogalommal, mely a szépirodalmiság állandóját akarja minden időszak művészetére alkalmazhatóan kidolgozni, azt koncepciójának elvi alapvetése, a magyar irodalomelméleti tankönyvek jóvoltából általánosan ismert s már 1922-ben a Minervában megjelent Magyar irodalomismeret című tanulmánya bizonyítja legjobban. Ebben ugyanis egy szociológiai-szociálpszichológiai jellegű általános irodalommeghatározáson kívül (az irodalom írók és olvasók szellemi viszonya írott művek segítségével), melynek problematikus elemeit — az irodalmat az irodalmi étellel azonosítja, szellemi viszonyra tágitja, ugyanakkor az írott szövegekre szűkíti — épp elég bírálókat érte, s nem is biztos, hogy mindig indokoltan, e meghatározáson kívül pontosan magának az irodalomfogalomnak történeti relativizálása történik meg. Igaz, hogy az irodalomfogalom fejlődésének lépcsőfokai csak a *magyar irodalomismeret* elméleti alapvetésül szolgálnak, általános érvényességet tulajdonítani nekik minden egyes európai nemzeti irodalomra vonatkozólag speciális vizsgálatot követelne. Mégis eléggé elfogadhatónak tűnik az a fogalomfejlődés-kép, amely szerint először az irodalom minden írott szöveg megjelölésére szolgált, és így az irodalomtörténeten is az egyetemes irodalmiság (historia litteraria) történetének tudományát értették. Majd az egyes tudományágak fokozódó specializálódásával, kiválásával az egyetemes írásbeliségből egyre szűkül e fogalom terjedelme. Először talán más európai országokban is a — többnyire latin nyelvű — literaturafogalom nemzeti nyelvűvé szűkülése, majd, általában a polgári fejlődés kezdetével összefüggően jelentkező nacionalizmus hatása alatt, a nemzeti igények tartalmi kielégítése kritériumának is megfelelő művekre szűkített irodalomfogalmi lépcsőfok következnek, s csak legutoljára jut el a nemzeti irodalmak öntudata az esztétikai öntudat fokára, amikor a műalkotás irodalmiságát, tehát az irodalomfogalomba befoglalhatóságát csak esztétikai szempontok döntenek el. A következőes elméleti és értékmérő szempont — az egyik lehetséges marxista megközelítési mód alapján — a majom anatómiáját az emberéből, tehát a kezdetlegesebb szellemi fejlődési fok produkcióit is a kibontakozott állapot nézőpontjából ítéli meg, s az irodalmon csak az esztétikai kritériumoknak megfelelő irodalmiságot hajlandó érteni. Azoknak a szemszögéből Horváth történeti lépcsőfokok egymásutánjában feloldott irodalomfogalma maga a historizáló relativizmus.

Az erre az elméleti alapra felépített fejlődésképre tehát e végletesen historizáló tendenciákat éppígy rá lehetne fogni. De ha egy és ugyanazon koncepciót — két végletesen különböző szempontból — teljesen ellentétes hibákban szenvedőnek lehet

látni, akkor vajon nem arról van-e szó, hogy Horváth Jánosnak, ha nem is elfogadható, ma már meglehetősen konzervatívnak minősülő eszményrendszer alapján, és a szaktudomány tárgyi és módszertani fejlettségének jóval alacsonyabb szakaszán, sikerült egy olyan fejlődésképet kialakítania, mely politikai és világnézeti alapjaiban számos részleteredményében jogosan vitatható, de módszertanilag sok vonatkozásban példászerű hermeneutikai módszer, szerencsés elkerülése a historizáló relativizmus és az időtlen absztrakció végleteinek.

Mondhatná valaki, hogy az irodalomfogalom ilyen irányú szűkülését leíró koncepció is absztrakció, mert a világirodalom története azt igazolja, hogy a teljes írásbeliséget magában foglaló literatúrától az esztétikai értékű literatúráig vezető szűkülési folyamat már az antikvitásban is, és a nyomán kibontakozó európai fejlődésben is többször végbement, hogy az írásbeliséget visszavetítő történelmi kataklizmák után újra kezdődjék. S még azt is joggal állapíthatná meg, hogy az esztétikai tudat alapján kiharcolt irodalomfogalomnak, politikai és egyéb szellemi hatások dominanciája, más tudatformák szinte egyeduralmi helyzete idején újra és újra meg kell küzdenie létjogosultságáért. De akkor erre azt válaszolhatom: Horváth Jánosnak a magyar irodalom fejlődésének leképezésére szolgáló elméleti koncepciójában épp az a fontos, hogy az egyetemes historia literariafogalmat szűkítő tipológiailag fejlettebb irodalomfogalomnak beáradását a felvilágosodás néhány évtizedének szinte egyidejű eseménysorozatában mutatja be, s a továbbiakban is hangsúlyozza egymás mellett továbbélésüket. A tipológiailag magasabb fok jelentkezése nem szünteti meg az alacsonyabb fok létjogosultságát automatikusan. Ez a modell, mely az egész fejlődést társadalmi szellemi erők összefüggésében láttatja, magától értetődően számol visszaesésekkel. Hiába látja Kölcsey esztétikai munkásságában először elméletileg, majd az általa nemzeti klasszicizmusnak nevezett századközépi irodalmi tendenciában már az alkotásokban is diadalra jutni az esztétikai irodalomfogalmat, éppen saját napjainak túlzó nacionalizmusa ellen harcra kényszerülve, maga is tapasztalta, hogy a legfejlettebb és legigazabb tudományos tendenciáknak is újra és újra meg kell küzdeniük létjogosultságukért a kedvezőtlen, más tudatformák irányából fenyegető törekvésekkel szemben.

A fejlődésképet megalapozó elmélet kérdései után most lássunk néhány részletproblémát. Az 1772-es korszakhatáron, melyet kompromisszumként ő is elfogad, bár indokoltabbnak látná az 1746-os korszakhatárt, e hagyományos korszakhatáron messze túlnyúlik az előző és a régi magyar irodalom egész területére érvényes elv befolyása. Ez a teljes írásbeliségre kiterjeszkedő irodalomfogalomnak és a latin kultúra, a magyar „deákság” döntő befolyásának időszaka. Tudományos feltérképezői az eleinte lexikonszerű, majd időrendi alapú historia litterariák, melyek a Magyarországon élt emberek bármilyen nyelvű teljes publikációs, illetve írott tevékenységét igyekeznek számon tartani. Maga a tudományos műfaj a reneszánsz újlatin humanizmusának terméke, kései kibontakozása a német egyetemeken hat a magyar kezdetekre, Czvittingerre, Rotaridesre, majd Horányi és Wallaszky grandiózus méretű műveivé fejlődik. Közben azonban Bod Péter Magyar Athenasában már magyar nyelvű változata is feltűnik, s az új kor sajátosságait is magán viselő utolsó jelentős műve Pápay Sámuel 1808-as, A magyar literatura esmérete című munkája.

Erre az első korszakra, a magyar deákság (Révai szava) korszakára jellemző, hogy az oktatás és az írott tevékenység nyelve hosszú ideig szinte kizárólag a latin, s a latin kultúra hanyatlása kiváltotta kényszerű nemzeti nyelvhasználat is a latin döntő befolyása alatt teremti meg a többnyire vallásos-kultikus célokat szolgáló, a köznyelvi állapot fölé emelkedő irodalmi nyelvet, pontosabban írott nyelvet. Reformáció és ellenreformáció küzdelmei már az irodalmi nyelvet is kiképzik, de a latin mintáktól való megszabadulás lassan megy. Hozzátehetjük, a vallási harcok elülésével bekövetkező relatinizálódás olyan fokú, hogy nemcsak a tudományok nyelve lesz szinte kizárólagosan latinná ismét, Apáczaiék próbálkozásait csaknem elfelejtve, de hazánkban az 1772-es korszakhatár utáni évtizedekben, Európában az utolsók között, virágzó újlatin költészet is él, melynek befolyását a bontakozó magyar költészetre még nem sikerült felmérni, iskoláinkban pedig (ezt szokták iskolás klasszicizmusnak

nevezni) az 1840-es évekig latin nyelven latin klasszikusok szövegein oktatják az irodalmat, a görögnek csak azokban az iskolákban van némi jelentősége, amelyeket megérintett a német újhumanizmus szele. Horváth talán, legalábbis saját kora irodalomtörténetírásához viszonyítva, túlhangsúlyozza a latinitás befolyását nemzeti nyelvű régi irodalmunkra is, és kisebb súlyt fektet a modern európai irodalmak, elsősorban az itáliai hatására, de szempontja rendkívül termékeny: irodalmunk és irodalmi tudatunk nemzeti nyelvű fordulata szellemi történetünk időbelileg leg-hosszabb szakaszát egyszerűen leamputálta nemzeti tudatunkból, s ez elvesztett hagyomány visszanyerése, ha másképpen nem, a latin krónikák és irodalmi művek magyarrá fordításával és publikálásával, noha az elmúlt három évtizedben e téren sok minden történt, jórészt még mindig program, megvalósításra váró feladat.

Az új korszakra, az irodalomtudat korszakos változására átvezetésnek némi nehézségei jelentkeznek Horváth koncepciójában is. Irodalomtudatunk változásának egyre magasabbra vezető tipológiai lépcsőfokai a magyarnyelvűség, eredetiség és művészség szintjei. De ahogy a régi, magyar deákság korának irodalmisága sem teljesen latin nyelvű és tudatát sem lehetne teljesen azonosítani a historia litteráriák rendszerében kibontakozó, a teljes írásbeliséget magában foglaló irodalomtudattal, éppúgy az új ízület megalapozásához sem látszik kielégítőnek a magyarnyelvűség kritériuma. Nem eléggé világos a különbség a humanista típusú egyetemesség és a felvilágosodás jegyében jelentkező egyetemességfogalom között, s ezért sokszor az egyetemes kultúrával együtt látott és többnyire nevelő-oktató célú irodalmiságnak és a historia litteráriák irodalomfogalmának az elkülönítése nem elég világos.

További problémaként jelentkezik, hogy a magyarnyelvűség és a nyelvi problematika uralmának tendenciáját, melynek legnagyobb teljesítménye a Kazinczy vezérlete alatt lezajló nyelvújítás, Horváth a modern európai nemzeti irodalmakban kibontakozott újklasszicizmus döntő hatása alatt állónak, az eredetiség tendenciájának érvényesülését Kármán után és nyomán romantikus jellegűnek tekinti, míg a művészség felismerésének és kidolgozásának elméleti, majd gyakorlati törekvései már a magyar nemzeti klasszicizmus előkészületének, majd megvalósulásának jegyében történnek.

Az igen kitűnő ebben a tipologizálásban — mint már mondtam —, hogy nem egymást váltó, hanem egymás mellett élő, egymásra ható és egymással küzdő tendenciákként tárgyalja őket. Az viszont, még ha a részletvizsgálatokban néha óvatosabb megfogalmazás segít is a dolgon, kevésbé szerencsés, és az európai irodalomtudományok korabeli koncepcióival erősen összefüggő karakterisztikuma fejlődés-képének, hogy túl széles és differenciálatlan klasszicizmus és romantikafogalmakkal él. És sajnos, ebben a nem túl kívánatos vonatkozásban is erősebben érvényesül a hatása napjaink irodalomtudományára is, mint kellene.

Jól látja a franciás és a németes-görögös klasszicizmus jellegbeli különbségeit, és helyesen hangsúlyozza azt, hogy úgynevezett deákos klasszicizmusunk, a deákos triász (Baróti Szabó, Rájnis, Révai) fellépésénél mily nagy szerepe van a német, elsősorban klopstockiánus törekvések hatásának. De a hiányzó alapkutatási eredményeket nem tudja pótolni s így nem hangsúlyozhatja, hogy a németeknél kibontakozott antik metrikus verselés is mennyivel adósa újlatin költészetüknek (ne felejtjük el, hogy Herder, az egyéni és nemzeti eredetiség prófétája, a zsenikultusz egyik propagátora a német barokk százada nagy újlatin költőjének, Baldenak verseit lefordította, Klopstock, a német zsenikultusz hivatkozási alapja pedig újlatin poétikák és verstanok döntő befolyása alatt dolgozta ki — bár hibás elméleti alapon, de nagy hatással — a német időmértékes verselés prozodiájának elveit). *Nemzeti nyelvű* antikos verselésünk kialakításában tehát a modern nyelvű irodalomban először megvalósult antikos verselésnek, a németnek döntő volt a *kiváltó* hatása; de hogy a gyakorlatban már mily mértékben érvényesült saját korábbi újlatin költői gyakorlatuk és poétikai-verstani iskolázottságuk hatása, azt csak sok részletvizsgálat nyomán lehetne meghatározni.

Míg itt a magyar deáksághoz fűződő szálak nyertek talán a szükségesnél kisebb nyomtatékot, addig az úgynevezett hagyományörző népiességnél, a Gyöngyösi-kultusz

ápolóinál (Dugonics, Gvadányi) az nem kap kellő megvilágítást, hogy — mint Dugonics népszerű regénymagyarításai bizonyítják — nemcsak az egykori idegen hatás alatt kibontakozott, de arra az időszakra már meghonosodott, népszerűvé leszállt hagyomány kultiválásáról lehet itt szó, hanem a primitivizmus és más preromantikus jellegű ízléshullámok modern árnyalatainak hatásáról is.

Végül az is figyelmet érdemel, hogy Horváth által szinte egyoldalúan hangsúlyozódik Kazinczy nemzetközi klasszicizmusának modernsége, a modern irodalmakra való tájékozódása és Weimar-rajongása, de hogy nyelvújítási elveinek kidolgozásában mily nagy befolyással volt rá a humanizmus arisztotelianus poétikai-retorikai-stilisztikai mediációs rendszere, sőt a latin hagyomány (melyet először nagy nyomatékkal Szauder József hangsúlyozott szakirodalmunkban), az nem derül ki fejtegetéseiből s így Kazinczy fejlődése a modernség és az eredetiség felé elsikkad.

Végül egyértelműen látszik a 20-as évek divatos preromantika-kategóriájának hatása, a felvilágosodás kor dichotomikus felfogásának befolyása rendszerén, amikor olyan tág, s az eredetiséggel azonosított romantikafogalommal dolgozik, melybe már Rousseau is beletartozik. Az utóbbi évtizedek nemzetközi irodalomtudománya — kérdés, hogy mennyi joggal — épp ezen a koncepción lépett túl a legradikálisabban, a felvilágosodás korának olyan egységét tételezve, melybe annak Kehrseite-je, árnyoldala, fonákja is beletartozik. Ebben a koncepcióban ily élesen megfogalmazottan én sem hiszek; viszont szükségesnek tartom az egyes, a racionális klasszicizmusból a romantikába átvezető nagy történeti korszak során jelentkező s nem teljesen jogtalanul preromantikus hullámoknak nevezett jelenségek tulajdonságainak, tipológiai jellemzőinek határozott megkülönböztetését. De talán még szükségesebbnek tartom az úgynevezett weimari klasszicizmus éles elhatárolását a racionális, franciás típusú klasszicizmustól (Szauder ezt is elvégezte), valamint az európai romantika egyes nemzedékei eltérő sajátosságainak kiemelését. Az egyéni eredetiség követelményét Lessing felvilágosodás kori klasszicizmusa és a primitivista század-közép (Gerstenberg) már kidolgozta, a nemzeti eredetiség követelménye Sturm und Drang-hozomány s újra nagy jelentőséget csak a romantika második nemzedékében, Grimmék és a jogtörténeti iskola környezetében nyer. A korai német romantika inkább az egyéni eredetiség követelményének jegyében áll, de a primitivizmushoz és a Sturm und Dranghoz viszonyítva megfékezett zsenikultusszal. Ezért olyan időszakban, amikor a német nemzeti és népies romantika nemzedékeinek hatása még nem érvényesülhetett nálunk, a nemzeti eredetiség gondolat jelentkezését (például Kármánnál, de az 1810-es évek közepén is) nem nevezhetjük jogosan romantikus jellegűnek, legfeljebb Sturm und Drang-típusúnak, hacsak nem akarjuk a romantikafogalmat odáig tágítani, hogy a Sturm und Drang is beleférjen; mert akkor aztán tényleg nem lehet határt szabni annak, hogy a romantika érvényét még mely preromantikus hullámokra terjesszük ki.

Részletesebben azért foglalkoztam ezzel a problematikával, mert újabb szakirodalmi műveink többsége is azt bizonyítja, hogy a szakirodalom fejlődésének az a kora, melyet Horváth János koncepciója is reprezentál, ma is érvényesítő befolyását ez irányzatok értelmezésében. Mivel Horváth János és mások szerint is irodalmunk 1780 és 1820 között döntően a német irodalom befolyása alatt állt, e korszakunkra vonatkoztatva, jelenségeinek vizsgálatában és minősítésében, jobban hasznosítani kellene a német irodalomtudományban nagy többé-kevésbé meghonosodottnak tekinthető kategóriarendszert, mely — Korff nagy műve tanulságtétele szerint — joggal különbözteti meg a német idealizmus egységes Goethe-korszakában is az egymástól különböző nemzedéki törekvéseket, a Sturm und Drangot, klasszikát, korai és kibontakozott romantikát. Szakirodalmunknak az a gyakorlata, hogy egyes nyugati irodalomtudományok (francia, angol) mintájára szélesebb romantikafogalommal dolgozik, melybe nyugaton az egész Goethe-kor, többek között a klasszika is beletartozik, ma még divatosabb nálunk, mint kellene. Lovejoy figyelmeztetése, hogy romantika nincs, csak romantikák, vitatható, de figyelembe veendő.

Mivel ezt a munkát más tanulmányaiban végezte el s bírálatát e korábban publikált tanulmányok alapján joggal és többnyire helyesen végezte el szakirodalmunk,

itt nem kell részletesebben foglalkoznom elfogadhatatlan nemzeti klasszicizmus-konceptiójával. Mégis úgy tűnik, az audiatur et altera pars elve alapján nem árt megjegyezni, az az alap, melyen állva elvégezte marxista irodalomtudományunk a bírálatot, amikor a Horváth által nemzeti klasszicizmusként tárgyalt jelenségeket egyszerűen realistáknak minősítette, meglehetősen megingottnak tekinthető. Volt ennek következtében olyan felfogás is, mely a lírai realizmus lehetőségét kérdőjelezte meg, és Petőfinek csaknem egész életművét a romantikának adta vissza. Egyik megoldás sem nevezhető kielégítőnek, ezért figyelemreméltó az a tény, hogy Horváth János, nyilván Strich wölffliniánus formalista klasszika-romantika tipológiájának alapján klasszicisztikus és romantikus elemek egységének érzi az egész kortendenciát, melyet leír, s irányzati minősítésre képtelenül — joggal — mintegy megszökik e dilemma elől nemzeti klasszicizmuskonceptiójával.

Ha elfogadni nem is lehet e nézetet, figyelmeztetőnek elfogadhatjuk, hogy ily komplex jelenségsort, melynek egységesítését kísérelte meg e fogalomban, mily nehéz egyértelműen leírni csupán az irányzati minősítés alapján.

Gondolatmenetem, remélem, egyértelműen bizonyította: Horváth János könyve, minden vitathatósága ellenére, problémafölvetései gazdagságával ma is mily elevenen befolyásolhatja aktuális vitáinkat, utcaival és zsákuţcaival mennyi mementőt tartalmazhat törekvéseink elősegítésére, s ezért mennyire kívánatos és korszerű tett volt megjelentetése, melyért köszönet illeti az Akadémiai Kiadót és a sajtó alá rendezés lelkiismeretes munkáját elvégző családot, elsősorban a tehetséges irodalomtörténész-unokát, Korompay H. Jánost.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Barta János hármaskönyve

(KLASSZIKUSOK NYOMÁBAN)

Barta János tanulmánykötete lényegében három, egymással szorosan összetartozó könyvből áll. Válogatást ad korai irodalomtörténeti munkáiból (*Hangok a múltból*), illetve az utóbbi évtizedben keletkezett tanulmányainak két nagy területéből, az esztétikából (*Esztétika és irodalomtudomány*) és a magyar irodalomtörténet XIX. századából (*Magyar irodalom*). Ízelítőt ad tehát Barta János munkásságából fejlődéstörténeti és érdeklődésbeli csoportosításban. A kötet gerincét képező, az utóbbi évtizedben készült esztétikai és irodalomtörténeti tanulmányok egy kötetben folytatják és egészítik ki Barta Jánosnak a hatvanas évek közepén megjelent két tanulmánykötetét, az elméleti tárgyú *Élmény és formát* és a történeti orientációjú *Írók és költőket*. Barta János 1945 utáni munkásságáról elsősorban ebből a három tanulmánykötetből kapunk képet szintézisre törő, összegző jellegű háromkötetes egyetemi irodalomtörténeti jegyzete és esztétikai szemléletének rendszerét felvázoló esztétikajegyzete mellett. A *Klasszikusok nyomában*-kötet minden fontos vonatkozásban meggyőzően reprezentálja munkásságának főbb jellegzetességeit és kiemelkedő értékét a magyar irodalomtudományban. Fél évszázados eddigi munkássága során s különösen az utóbbi negyedszázadban megváltoztatta szűkebb szakterületének, a XIX. századi magyar irodalomtörténetnek a képét, a marxista esztétika kidolgozását pedig több sarkalatos ponton nagy vitákat kavarázó úttörő tanulmányokkal segítette, s végül fontos adalékokat szolgáltatott a szűkebb szakterülete előtti és utáni magyar